

УДК 811.161.2

Оксана ОВЕРЧУК,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри фольклористики
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса
Шевченка (Україна, Київ) kyrkina@list.ru

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РГТ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті ґрунтовно проаналізовано передумови заснування Південно-Західного відділу РГТ. Автор визначає основні чинники формування наукових та просвітницьких пріоритетів членів інституції.

Ключові слова: фольклористика, фольклор, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, культурно-історична парадигма.

Лит. 8.

Oksana OVERCHUK,

Ph.D. in Philology, Assistant of Folklore Studies Department Philology Institute
Kyiv National Taras Shevchenko University
(Kyiv, Ukraine) kyrkina@list.ru

THE RGS SOUTH-WEST DIVISION FOUNDATION PREREQUISITES: RETROSPECTIVE ANALYSIS

The article deals with the RGS South-West Division founding Prerequisites analysis. The author defines the main forming causes the scientific and educational priorities among the institution members.

Key words: The Science of Folklore, folklore, the South-West Division of the Russian Geographical Society, cultural and historical paradigms.

Ref. 8.

Оксана ОВЕРЧУК,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри фольклористики
Інституту філології Київського національного університету імені Тараса
Шевченка (Україна, Київ) kyrkina@list.ru

ПРЕДПОСЫЛКИ ОТКРЫТИЯ ЮГО-ЗАПАДНОГО ОТДЕЛА РГО: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

В статті ґрунтовно проаналізовані передумови створення Юго-Західного відділу РГТ. Автор визначає основні фактори формування наукових та просвітницьких пріоритетів членів інституції.

Ключевые слова: фольклористика, фольклор, Юго-Западный отдел Русского географического общества, культурно-историческая парадигма.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Ґрунтовний аналіз фактологічного доробку Південно-Західного відділу РГТ свідчить про актуальні тенденції наукового поступу фольклористики України, що істотно вплинув на становлення науки про народну творчість у цілому.

© Оверчук О. Передумови створення південно-західного відділу РГТ: ретроспективний аналіз

Оверчук О. Передумови створення південно-західного відділу РГТ...

Логічно, що сучасна гуманітаристика має у своєму набутку значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню творчого спадку окремих персоналій – членів ПЗВ РГТ: В. Антоновича, Ф. Вовка, А. Димінського, М. Драгоманова, І. Новицького, І. Рудченка та П. Рудченка, П. Чубинського, М. Лисенка, О. Русова та ін. Натомість проблема передумов виникнення наукової інституції і досі залишилася «на маргінесі» дослідницьких пошуків. Відтак, існує нагальна потреба у з'ясуванні та аналізі чинників, що вплинули на формування Відділу як осередку української наукової еліти.

Аналіз досліджень. Дільності Південно-Західного відділу присвячено дослідження Ю. Дойкова, А. Зіля, І. Коляди, А. Лимар, В. Милька, Н. Петрук (Тимчик), С. Сегеди, О. Рахно, О. Таран, О. Тарасової, Д. Чердиченка, Л. Чорної та ін., однак спорадичний характер означених студій не прояснює вповні проблему передумови створення інституції, її наукового статусу.

Метою статті є ґрунтовний аналіз передумов створення Південно-Західного відділу РГТ в контексті культурно-історичних парадигм XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XVIII – початок XIX ст. позначені особливим науковим інтересом до проблем дослідження давнього світогляду взагалі й фольклорних творів зокрема не лише на теренах України, Росії, а й Західної Європи. У «красному письменстві» зіставлення західноєвропейської античної й української козацької культур репрезентовано «Енеїдою» І. Котляревського. У творі зафіксовано фольклорні образи й мотиви, вдало поєднані зі здобутками античності, що узгоджується з трагедійною традицією, якої дотримується автор тексту. Зазначені зацікавлення посилюються в контексті романтизму як ідеологічної течії, що значною мірою вплинула не тільки на художню літературу, але й на науку, зокрема на фольклористику.

З огляду на проаналізований фактичний матеріал, можна визначити магістральні напрями розвитку фольклористичної думки означеного періоду, серед яких: 1) активізація збирання, записування фольклорних творів; 2) вироблення теорії фольклористики як окремої гуманітарної науки; 3) численні спроби художнього осмислення віддзеркаленого у фольклорі минулого (наприклад, діяльність П. Куліша як збирача фольклору і як «реконструктора» української минувшини в художніх творах, також письменницька й фольклористична діяльність Л. Боровиковського, І. Вагилевича, А. Метлинського та ін.); 4) намагання «поліпшити» фольклорні тексти і створити нові, стилізовані під фольклорні, з більшим або меншим усвідомленням процесу фальсифікації.

Підкреслимо, що, починаючи від часів античності, проблема авторства наукового або художнього твору не мала такого вигляду, якого вона набула в сучасному світі, де панують поняття про авторське право й інтелектуальну власність. Особливо це стосується різноманітних переспівів і творів за фольклорними мотивами, популярних у європейській літературі першої половини XIX ст. Тогочасні автори усвідомлювали себе радше «стилізаторами», ніж «фальсифікаторами» в сучасному правовому й текстологічному розумінні слова. Зрештою, автори цього періоду намагалися максимально стерти межу між собою і народом – творцем фольклорного тексту. Очевидно, саме тому ми маємо численні пісні літературного походження, за мовою й іншими ознаками дуже близькі до фольклорних творів; їх авторами насправді є конкретні письменники – від С. Климовського до Т. Шевченка. Саме в зазначеному контексті слід розглядати створення П. Чубинським українського гімну – така творчість є невіддільною від його фольклористичної діяльності. Так, наприклад, пошук у минулому героїчних ідеалів українського патріотизму становив одну з найважливіших ідей творчості Т. Шевченка – на аналогічних засадах ґрунтувалася наукова діяльність і українських фольклористів. Як

відомо, життєвий і творчий шлях П. Чубинського дещо нагадує долю Кобзаря. Цікаво, що сам П. Чубинський вважав літературну спадщину Т. Шевченка взірцем поетичної творчості [2].

На особливу увагу заслуговують філософські погляди Г. В. Ф. Гегеля, Й. Г. Гердера, В. фон Гумбольдта, які присутньо вплинули на розвиток теорії фольклористики. Відповідно до означених позицій фольклор, як і мова, розглядалися найяскравішим втіленням народного духу, світобаченням етносу. Записати фольклорний твір – означає зафіксувати одне з неповторних свідчень світогляду народу-творця. Аналогічні думки в українському науковому просторі розвинули М. Костомаров, О. Потебня, П. Житецький; у західноєвропейській науці – В. Вундт та ін.

Відтак, фольклорний текст став об'єктом наукового аналізу філософів, літературознавців, лінгвістів (порівняльно-історичне мовознавство). Ідеться не тільки про мову фольклорних текстів, стилістичні фігури і фразеологізми (у першій половині ХХ ст. оформилася теорія фольклорних формул, а в другій половині ХХ ст. – лінгвофольклористика), а й про розгляд фольклорних традицій у тому самому ключі порівняльно-історичної індоєвропейстики, в якому розглядаються споріднені мови індоєвропейської родини. Обґрунтування аналізованої наукової парадигми репрезентоване працями М. Максимовича й О. Потебня в Україні, О. Афанасьєва в Росії, Я. Грімма в Німеччині, М. Мюллера у Великій Британії тощо.

Наукові традиції вивчення української усно-словесної творчості мають певні особливості, зумовлені історичними, геополітичними чинниками, з-поміж яких рушійним для української польової та теоретичної фольклористики було прагнення збереження культурних надбань української нації, їхнє осмислення задля утвердження її окремішності в умовах колоніальної експансії. У той час, як усна словесність незалежних народів існувала як природна даність, українське народне слово було і залишається оберегом нації, чи не єдиним засобом її утвердження на світовій мапі та головним опором протидії ідеологічним утискам аж до фізичного знищення.

В основі як власне наукового, так і суспільного інтересу до фольклорних творів є зацікавлення минулим народом. Невипадково друга половина ХVІІІ – початок ХІХ ст. характеризуються активізацією уваги до народної творчості, історії, мовознавства. Так, наприклад, П. Куліш водночас був письменником, фольклористом та істориком: усі ці напрямки його діяльності поєднувала патріотична зацікавленість українською минулиною. Зауважимо, О. Русов стверджує, що П. Куліша можна справедливо вважати попередником роботи Відділу [7, 313-314].

Дослідження українського фольклору, мови, історії й літературно-художню діяльність поєднував і М. Максимович, якому судилося відіграти в історії української історико-філологічної науки взагалі й фольклористики зокрема не меншу роль, ніж П. Кулішеві. Так, П. Чубинський слушно зауважив, що М. Максимович своєю діяльністю на чверть століття випередив роботу товариства в тій самій галузі [5, 61–67; 8, 50].

Значення наукової постаті М. Максимовича як ідейного попередника діяльності Відділу в контексті ідеології романтизму та її впливу через фольклористичну діяльність і літературу на суспільне життя чітко окреслив М. Драгоманов: «Літературна діяльність М. Максимовича розпочалася з часів так званого романтизму. До речі, цей романтизм повсюдно мав своїм наслідком звернення уваги суспільства до народних переказів, поезії, – і потім вивчення побуту народного загалом, тобто, був одним із найпотужніших рушіїв основи тієї науки – етнографії, яка складає одну з найвизначальніших цілей Імператорського російського географічного товариства. Такі наслідки романтизму не за-

Оверчук О. Передумови створення південно-західного відділу РГТ...

лишалися без впливів і на тісні межі суто наукових робіт: етнографія пробуджувала увагу до народності, згодом – до народу, і сприяла тому, що поступово власне літературний романтичний напрямок переходив у реалістичний, що література стала відображати життя народу, – а все це сукупно сприяло розвитку і літератури, і суспільства» [4, 68–77]. Важливо, що М. Драгоманов називає етнографією комплексну народознавчу науку, яка включає і фольклористику.

Багатогранна й різнодисциплінарна діяльність М. Максимовича слугувала пробудженню самосвідомості українського народу [4, 76]. Є всі підстави стверджувати, що М. Драгоманов, роблячи таку заяву (врахуймо спільність цілей М. Максимовича і Відділу), непрямо проголошував мету діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства: «Усякому, хто знайомий з історією Південнозахідної Русі та її становищем, сподіваємося, зрозуміло буде без зайвих слів, яке важливе практичне значення, державне значення має думка про те, що мова, поезія, почуття хлопа в Південнозахідній Русі прямі нащадки мови, поезії, почуттів – князів давньокиївської землі. І, справді, ті праці і ті інтереси, яким відданий був етнограф і археолог Максимович в Києві і пізніше, мають однакову і наукову, й політичну значущість» [4, 76–77].

М. Драгоманов завершує свою промову про наукову й суспільну роль діяльності М. Максимовича висновком про те, що Південно-Західний відділ має працювати в тому самому напрямку і з тим же широким розумінням значення етнографії (очевидно, мається на увазі суспільно-політична роль цієї науки), з тією самою любов'ю до справи, з якою працював М. Максимович [4, 77].

Не можна оминати і постаті О. Потебні, вплив якого на дослідження фольклору й мови фольклору так само важко переоцінити. Усі зазначені дослідники можуть правомірно вважатися ідеологами української фольклористики й гуманітаристики загалом ХІХ ст. Їхня діяльність посутньо вплинула на вектор наукових пошуків усіх наступників, зокрема на П. Чубинського.

Підвалини наукової діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства були закладені такими видатними діячами українського національного відродження та науковцями, як П. Чубинський, І. Рудченко, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Старицький, Г. Галаган та ін. У порівнянні з іншими відділами Російського географічного товариства Південно-Західний (Київський) був єдиним, чия діяльність мала національний характер, натомість у роботі інших відділів брали участь майже винятково приїжджі вчені [8, 101].

Ця наукова організація проіснувала досить недовго (1873–1876 рр.), її діяльність відіграла значну роль у загальному русі української справи та її культурно-наукових досягнень кінця ХІХ ст. Значення Південно-Західного відділу у розвитку української фольклористики зокрема й української науки та культури в цілому досі науково не осмислений та належно не поцінований. Серед іншого йдеться про такі аспекти діяльності Відділу, як складання та часткова реалізація програм збирання й публікації фольклорних, історичних, етнографічних, географічних, статистичних матеріалів, заснування Українського музею, здійснення перепису населення в Києві та в регіонах, накопичення численних діалектологічних даних з української мови.

Навіть такий короткий період існування в Україні Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для української науки й культури мав фундаментальне значення. Між тим, процеси заснування, функціонування та роль цієї фактично першої української академічної інституції практично не досліджувалися у вітчизняній історіографії фольклористики.

Таким чином, основними організаціями, які впродовж другої половини XIX ст. визначали напрями українського визвольного руху, були Кирило-Мефодіївське братство, Київська громада та Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Кирило-Мефодіївське товариство, що виникло в Києві при університеті Св. Володимира у 1846–47 рр., не встигло ні організуватися, ані почати діяти, а вже було ліквідоване поліцією, з мотивацією, що в ньому вбачали революційне товариство на зразок декабристського. Насправді ідеї повалення державного ладу у кирило-мефодіївців не було, проте майбутній устрій Росії, та й усіх слов'янських країн, бачився як своєрідне віче, про що читаємо, зокрема, у розвідках М. Костомарова: «Слов'янські народи устануть від дрімоти своєї, з'єднаються, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва, столиці слов'янського племені, і представники всіх племен, що воскресли зі справжнього приниження, звільняться від чужих ланцюгів, возсядуть на горах (київських) і заgrimить вічовий дзвін у Св. Софії, суд, правда й рівність запанують. От доля нашого племені, його майбутня історія, пов'язана тісно з Києвом» [6, 101].

Головними принципами Кирило-Мефодіївського товариства, як стверджує О. Пипін, були: звільнення слов'янських народів з-під влади іноплеменників; організація слов'янських народів у самобутні політичні суспільства, федеративно пов'язані між собою; спростування, а може, й знищення всіх видів рабства; спростування всіх станових привілеїв та переваг; релігійна свобода думки, друку, слова й наукових студій; викладання всіх слов'янських нарідів в навчальних закладах [6].

Після закриття Кирило-Мефодіївського братства, через двадцять років, у Петербурзі починає виходити журнал «Основа» (1861–1862), який проіснував лише рік, проте дав поштовх для створення в Києві націоналістичного гуртка під назвою «Громада» (з'явився напередодні польського повстання й завмер разом із його поборенням у 1868 р.). «Діяльність «Основи», – відзначають сучасні дослідники, – була складовою українського культурно-національного відродження і мала певний вплив на подальші етапи його розвитку. Ідеї, задекларовані «Основою», були в подальшому розвинуті й частково втілені В.Б. Антоновичем на наступних етапах визвольного руху України. Виникнення журналу було зумовлено розвитком суспільної думки, визвольного руху, культури і науки в Україні» [6, 120].

Членами редакції часопису було здійснено декілька розвідок з етнографічної та фольклористичної тематики, серед яких – спроба етнопсихологічного портрету українця, створена П. Ревякіним та О. Серовим, побутові нариси повсякденного життя М. Левченка, а також літературознавчі та фольклористичні праці П. Куліша.

Саме Київській громаді, яка зовнішньо виглядала як когорта університетської молоді, що захоплювалася етнографією, археологією, статистикою й іншими способами вивчення свого краю, у 1872–1873 рр. вдається відкрити в Києві Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Відділ став осередком діяльності Київської громади, передусім академічної, позначеної впливом європейських ліберально-демократичних мрій та уподобань. Слід визнати, що ліберально-демократичні настрої не були притаманні всім громадівцям. Керівний статус у гуртку та у Відділі мав професор стародавньої історії університету Св. Володимира М. Драгоманов. Його зацікавлення стосувалися здебільшого революційно-соціалістичних ідеалів, проте він ніколи не виводив суспільно-політичних та громадських ідей «з почуття національного, з душі етнографічної» [3, 257]. М. Драгоманов мав беззаперечний політичний авторитет серед членів ПЗВ РГТ та Київської громади, відповідно, його погляди й позиції майже завжди приймалися товариством. Видається, що саме відсутність чіткої політичної по-

Оверчук О. Передумови створення південно-західного відділу РГТ...

зиці серед членів ПЗВ РГТ дала їм змогу досягти таких високих наукових результатів. Це були талановиті фольклористи та юристи (П. Чубинський та І. Рудченко), провідні лінгвісти та літературознавці (П. Житецький, К. Михальчук, В. Антонович), музикознавці (М. Лисенко та ін.).

Висновки. Створення Південно-Західного відділу РГТ стало результатом багаторічної праці не лише окремих постатей, а й цілих організацій. Спадкоємність наукової традиції, обстоювана членами фундації, та її розвиток значною мірою визначили статус Відділу як науково-дослідної інституції, що об'єднала навколо себе національно свідому українську інтелігенцію, стала науковим та культурно-освітнім центром на теренах тогочасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горленко В. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В. Горленко. – К. : Наукова думка, 1988. – 214 с.
2. Гриневич В. Павло Чубинський писав вірші «під Шевченка» / В. Гриневич // Газета по-українськи. – 2009. – 23 січ. (№ 768). – С. 18.
3. Драгоманов М. Вибрані праці : [у 3 т., 4 кн.]. Т. 2. Фольклористика, літературознавство / М. Драгоманов / [голова ред. кол. В. П. Андрущенко та ін.; упорядкув. тому та прим. В. Ф. Погребенник]. – К. : Знання України, 2007. – 439 с.
4. Драгоманов М. Речь / М. Драгоманов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 68–77.
5. Журнал общего собрания Юго-западного отдела Императорского русского географического общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – Киев, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 61–67.
6. Пыпин А. История русской этнографии : [в 4 т.]. Т. 2. Общий обзор изучений народности и этнографии великих русских / А. Пыпин. – Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1891. – 428 с.
7. Русов А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских / А. Русов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – С. 309–338.
8. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : до історії громадських рухів на Україні у 1860–1870-х роках / Ф. Савченко. – Х.-К. : Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.

REFERENCES

1. Gorlenko V. Stanovlenie ukrainskoj jetnografii konca HVIII – pervoj poloviny XIX st. / V. Gorlenko. – K. : Naukova dumka, 1988. – 214 s.
2. Grinevich V. Pavlo Chubins'kij pisav virshi «pid Shevchenka» / V. Grinevich // Gazeta po-ukrains'ki. – 2009. – 23 sich. (№ 768). – S. 18.
3. Dragomanov M. Vibrani praci : [u 3 t., 4 kn.]. T. 2. Fol'kloristika, literaturoznavstvo / M. Dragomanov / [golova red. kol. V. P. Andrushhenko ta in.; uporjadkuv. tomu ta prim. V. F. Pogrebennik]. – K. : Znannja Ukraini, 2007. – 439 s.
4. Dragomanov M. Rech' / M. Dragomanov // Zapiski Jugo-zapadnogo otdela Imperatorskogo russkogo Geograficheskogo obshhestva. – K., 1874. – T. 1 : Za 1873 god. – S. 68–77.
5. Zhurnal obshhego sobranija Jugo-zapadnogo otdela Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshhestva 18 nojabrja 1873 goda // Zapiski Jugo-zapadnogo otdela Imperatorskogo russkogo Geograficheskogo obshhestva. – Kiev, 1874. – T. 1 : Za 1873 god. – S. 61–67.
6. Pypin A. Istorija russkoj jetnografii : [v 4 t.]. T. 2. Obshhij obzor izuchenij narodnosti i jetnografii velikih russkih / A. Pypin. – Sankt-Peterburg : Tip. M. M. Stasjulevicha, 1891. – 428 s.
7. Rusov A. Ostap Veresaj, odin iz poslednih kobzarej malorusskih / A. Rusov // Zapiski Jugo-zapadnogo otdela Imperatorskogo russkogo Geograficheskogo obshhestva. – K., 1874. – T. 1 : Za 1873 god. – S. 309–338.
8. Savchenko F. Zaborona ukrainstva 1876 r. : do istorii gromads'kih ruhiv na Ukraini u 1860–1870-h rokah / F. Savchenko. – H.-K. : Derzh. vid-vo Ukraini, 1930. – 415 s.

Стаття подано до редакції 27.02.2015 р.